

Pedagogical Contexts 2022, No. 1(18)
www.kontekstypedagogiczne.pl
ISSN 2300-6471
pp. 67–81
<https://doi.org/10.19265/kp.2022.1.18.348>

Anna Gagat-Matuła

<https://orcid.org/0000-0002-9349-5924>
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie im. KEN
anna3006@op.pl

Aneta Lew-Koralewicz

<https://orcid.org/0000-0002-4193-7014>
Uniwersytet Rzeszowski
alew@ur.edu.pl

RESILIENCE OJCÓW DZIECI Z ASD W CZASIE TRWANIA PANDEMII COVID-19

RESILIENCE OF FATHERS OF CHILDREN WITH ASD DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Słowa kluczowe:
resilience, ojciec,
dziecko z ASD,
pandemia
COVID-19

Streszczenie: Sytuacja pandemii związanej z koronawirusem SARS-CoV-2 stanowiła nowe, znaczące wyzwanie zarówno dla systemu opieki zdrowotnej, jak i sektora edukacji oraz polityki społecznej. Okres lockdownu znacząco utrudnił funkcjonowanie wielu osób. W szczególnie trudnej sytuacji znalazły się osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu (ASD – *autism spectrum disorder*) i ich bliscy. Celem badań było poznanie poziomu i wymiarów resilience ojców dzieci z ASD w pandemii COVID-19. Narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety w opracowaniu autorek oraz Resilience Scale (SPP-25) autorstwa Niny Ogińskiej-Bulik i Zygryda Juczyńskiego. Wyniki pomiaru prężności wskazują, że kształtuje się on na średnim poziomie. Badani uzyskali wyższe nasilenie czynnika: optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach.

Keywords:
resilience, father,
child with ASD,
COVID-19
pandemic

Summary: The Covid-19 coronavirus pandemic posed a new and crucial challenge for both the health care system and the education and social policy sectors. The lockdown period turned out to be a source of significant difficulties in the functioning of many people. Persons with autism spectrum disorders (ASD) and their relatives were in a particularly difficult situation. The aim of the research was to find out the level and dimensions of resilience of fathers of children with ASD in the COVID-19 pandemic. The research tool was a questionnaire developed by the authors and the Resilience Scale (SPP-25) developed by Ogińska-Bulik and Juczyński. The results of elasticity measurement indicate its average level. The respondents showed a higher intensity factor: optimistic attitude to life and the ability to mobilize in difficult situations.

Wprowadzenie

Pandemia COVID-19 ma daleko idące konsekwencje dla zdrowia indywidualnego i zbiorowego, a także funkcjonowania emocjonalnego i społecznego ludzi na całym świecie (Pfefferbaum i North, 2020). Stres związany z przebywaniem na kwarantannie wpływa głównie na występowanie lęku i depresji. Ich natężenie jest uzależnione od przynależności do grup szczególnie wrażliwych (Sokół-Szawłowska, 2020). Zagrożenie, jakie niesie ze sobą choroba, ograniczenie możliwości korzystania z opieki zdrowotnej, a także narzucone restrykcje w istotny sposób oddziałują na funkcjonowanie psychiczne społeczeństwa. Obawa przed zakażeniem, chorobą czy śmiercią, a także problemy w codziennym funkcjonowaniu związane z zamknięciem szkół i zakładów pracy, niepewną sytuacją materialną oraz lękiem o los najbliższych były czynnikami silnie stresogennymi. Charakteryzujące pandemię nieprzewidywalność i konieczność izolacji wymusiły zmiany adaptacyjne i poszukiwanie nowych sposobów radzenia sobie w zaistniałej sytuacji (Dymecka, 2021).

W związku z pandemią społeczeństwu zostały narzucone istotne zmiany. Obowiązkowe kwarantanny, dystans społeczny, przejście na zdalne formy kształcenia dzieci i praca zdalna stanowiły wyzwanie dla zdecydowanej większości rodzin. Charakterystyczne dla tego okresu stały się zmiany w dynamice rodziny i rutynach, które były związane ze zdrowiem emocjonalnym

i psychicznym (Eales i in., 2021). Problemy w relacjach rodzinnych nasilały stres i w znaczącym stopniu wpływały na funkcjonowanie systemu rodzinnego. Rodziny w zależności od posiadanych zasobów osobistych i systemowych różnie radziły sobie w tej trudnej sytuacji (Peltz i in., 2021).

Pandemia COVID-19 spowodowała również największe zakłócenia systemów edukacyjnych w historii ludzkości, dotykając prawie 1,6 miliarda uczniów w ponad 200 krajach. Zamknięcie szkół, instytucji i innych przestrzeni edukacyjnych dotknęło ponad 94% światowej populacji uczniów. Przyniosło to daleko idące zmiany we wszystkich aspektach życia. Dystans społeczny i restrykcyjna polityka przemieszczania się znacząco zaburzyły tradycyjne praktyki edukacyjne (Pokhrel i Chhetri, 2021).

Sytuacja ta znacząco wpłynęła na osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i ich rodziny, gdyż stanowią one grupę szczególnie wrażliwą ze względu na charakterystykę kliniczną zaburzenia, jak i specyficzną sytuację występującą w systemach rodzinnych osób ze spektrum.

Dziecko z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w czasie pandemii

Zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD – *autism spectrum disorder*) należą do grupy zaburzeń neurorozwojowych. Charakteryzują się trwałymi deficytami w zakresie zdolności do inicjowania i podtrzymywania wzajemnych interakcji społecznych i komunikacji społecznej oraz szeregiem ograniczonych, powtarzalnych i nieelastycznych wzorców zachowań, zainteresowań lub działań, które są wyraźnie nietypowe lub nadmierne w stosunku do wieku i kontekstu społeczno-kulturowego danej osoby. Początek zaburzenia występuje w okresie rozwoju, zwykle we wczesnym dzieciństwie, ale objawy mogą się w pełni ujawnić dopiero wtedy, kiedy wymagania społeczne przekraczają ograniczone możliwości osoby z ASD. Deficyty te są na tyle poważne, że powodują upośledzenie funkcjonowania w życiu osobistym, rodzinnym, społecznym, edukacyjnym, zawodowym lub w innych ważnych obszarach funkcjonowania i są zazwyczaj dominującą cechą funkcjonowania jednostki (*ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics Version*., 2022).

Zaburzenia ze spektrum autyzmu predysponują do występowania zachowań trudnych, wpływają na funkcjonowanie emocjonalne i społeczne jednostki, a także powodują konieczność wsparcia we wszystkich obszarach funkcjonowania. Zróżnicowane problemy uczniów z ASD wymagają odpowiednich oddziaływań edukacyjnych i terapeutycznych. Poziom wsparcia powinien być

dostosowany do indywidualnych potrzeb. W czasie pandemii, a zwłaszcza w okresach lockdownu, korzystanie z usług terapeutycznych i edukacyjnych było mocno utrudnione. Znacznie ograniczony dostęp do wsparcia specjalistycznego, a także trudności w funkcjonowaniu w nowych, nieznanymi warunkach (Kociejko, 2021) stanowiły duży problem dla osób z zaburzeniami ze spektrum, w których charakterystyce klinicznej typowymi potrzebami są zapewnienie stałości i niezmienności otoczenia, a także przewidywalność nadchodzących wydarzeń (Osękowska, 2021; Pachowicz, 2020). Ogromny chaos informacyjny, jak również niejasne zasady funkcjonowania w pandemicznej sytuacji utrudniały osobom z ASD odnalezienie się w nieprzewidywalnej rzeczywistości. Charakterystyczny dla nich brak tolerancji niepewności powodował zwiększenie poziomu lęku (Boulter i in., 2014; Hodgson i in., 2017; Wigham i in., 2015).

Należy podkreślić, że wpływ pandemii na osoby z ASD był bardzo zróżnicowany, gdyż uczniowie zauważali zarówno negatywne, jak i pozytywne skutki lockdownu, co obrazują wyniki badań. Pozytywnymi aspektami były: możliwość spędzenia czasu z rodziną, odizolowanie się od wymagań otoczenia rówieśniczego i lepsze samopoczucie. Wśród negatywnych skutków młodzież wskazywała na trudności w funkcjonowaniu emocjonalnym, takie jak zwiększony poziom stresu i niepokoju, a także nasilone poczucie samotności i trudności z nauką online (Lew-Koralewicz, 2022). Jednakże pomimo pozytywnych skutków, jakich doświadczały niektóre osoby, generalnie dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu są bardziej narażone na problemy psychiczne w odpowiedzi na pandemię COVID-19 (Vasa i in., 2021).

Pandemia, a w szczególności czas izolacji przyczyniły się do wzrostu zachowań problemowych u dzieci z ASD. Główne trudności, z jakimi borykają się dzieci z ASD przebywające w domu, wynikają ze zmiany rutyny, braku specjalnych usług edukacyjnych, ograniczonej przestrzeni fizycznej oraz problemów z jedzeniem i snem. Niektóre dzieci doświadczyły pogorszenia w sferze behawioralnej, społecznej i rozwojowej (Tokatly Latzer i in., 2021). Rodzice wskazywali ponadto istotny wzrost zachowań stereotypowych, autoagresywnych i kompulsywnych po wprowadzeniu restrykcji COVID-19. Obecność współwystępujących zaburzeń, takich jak zaburzenia mowy lub niepełnosprawność intelektualna, była związana z nasileniem zachowań o charakterze autoagresji i stereotypii (Boterberg i in., 2022). Ponadto zdarzały się: regres w różnych obszarach umiejętności, pojawienie się nowych niedostosowanych zachowań oraz nasilenia zaburzeń nastroju (Stadheim i in., 2022).

Wyniki badań prowadzonych przez Ramandeep Kaur wraz z zespołem wykazały znaczący regres w rozwoju dzieci z ASD po wprowadzeniu izolacji społecznej. Różne dodatkowe kwestie, takie jak problemy ze snem, z koncentracją uwagi, ograniczony kontakt wzrokowy, wahania nastroju, lenistwo, niezdarność, nadpobudliwość i impulsywność, które nie były bardzo widoczne przed izolacją, zostały odnotowane po lockdownie (Kaur i in., 2022).

Niektórzy uczniowie ze spektrum dobrze znosili kwarantannę i doświadczali pozytywnych zmian swoim funkcjonowaniu. Rodzice tych dzieci podkreślali, że częściej uczestniczyły one w codziennych czynnościach rodzinnych i były bardziej komunikatywne. Rodziny zasadniczo, poza pewnymi trudnościami, spędzały więcej czasu z dziećmi, aby wyrobić w nich większą samodzielność i nauczyć je nowych umiejętności, w tym związanych z dbaniem o dom. Rozwinęły także nowe strategie radzenia sobie z kwarantanną, takie jak: organizowanie wspólnych aktywności, korzystanie z pomocy wizualnych i nowych technologii do nauki lub spędzania wolnego czasu, co przyniosło korzyści zarówno dziecku, jak i całej rodzinie (Mumbardó-Adam i in., 2021; Stadheim i in., 2022).

Analiza literatury wskazuje na niejednoznaczną ocenę wpływu pandemii na funkcjonowanie uczniów z ASD, stąd podjęto próbę poszukiwania czynników wyjaśniających odmienne modele radzenia sobie osób z ASD w czasie pandemii.

Funkcjonowanie ojców dzieci z ASD w czasie pandemii w kontekście prężności rodziny

Rodzina stanowi podstawowe środowisko życia i rozwoju dziecka. Jest systemem psychospołecznym, którego funkcjonowanie wiąże się z wzajemnym oddziaływaniem poszczególnych jego członków na całą strukturę i zachodzące w niej interakcje emocjonalne i społeczne. Współczesna rodzina opiera się na równości praw i obowiązków współmałżonków i równomiernym sprawowaniu władzy rodzicielskiej (Cudak i Cudak, 2021), stąd zasoby osobiste członków rodziny w znacznej mierze warunkują funkcjonowanie systemu rodzinnego i radzenie sobie z sytuacjami kryzysowymi, które zaburzają równowagę w tym systemie. Jednym z dobrze opisanych zasobów jest koncepcja resilience, która w szerokim ujęciu dotyczy możliwości adaptacyjnych jednostek, rodzin czy całych społeczności w obliczu doświadczanych przeciwności losu lub traumatycznych zdarzeń (Boczkowska, 2019). Odmienne definiowanie pojęcia resilience w literaturze przedmiotu (Henry i in., 2015; Ungar, 2016) powoduje

konieczność określenia przyjętego rozumienia terminu w niniejszym projekcie badawczym. Autorzy rozumieją resilience jako kategorię cechy osobowości, określony mechanizm samoregulacji skupiający elementy poznawcze, emocjonalne i behawioralne (Ogińska-Bulik i Juczyński, 2008). Prężność jest związana z doświadczeniem emocji pozytywnych, co dodatnio wpływa na ocenę sytuacji stresujących (w kategoriach wyzwania), a także na wybór bardziej skutecznych i dostosowanych do sytuacji strategii radzenia sobie. Prężność łączy się więc z większą odpornością na sytuacje stresowe i wiąże się z takimi konstruktami osobowości jak: stabilność emocjonalna, otwartość na doświadczenia, optymizm, poczucie koherencji, poczucie kontroli czy własnej skuteczności (Ogińska-Bulik i Juczyński, 2008).

Resilience ma istotne znaczenie dla funkcjonowania rodziny, a w szczególności jej adaptacji do sytuacji trudnych czy kryzysowych obejmujących wszystkich jej członków. Szereg badań potwierdza wpływ prężności rodziców na zachowanie i rozwój ich potomków. Przyczynia się ona do zwiększenia dobrostanu dziecka i zdrowego rozwoju rodziny (Herbell i in., 2020), a także powala na kształtowanie zdolności adaptacyjnych u dzieci i rozwijanie u nich prężności. Ta rola rodziny jest kluczowa dla międzypokoleniowego przekazywania tej cechy (Masten i Monn, 2015). Prężni rodzice, charakteryzujący się wysokim poziomem wytrwałości, otwartości na nowe doświadczenia, optymizmem oraz dobrą tolerancją porażek, którzy umieją radzić sobie z wyzwaniami, stwarzają bardzo dobre warunki do wzrastania swoich dzieci, stymulując rozwój ich prężności (Sikorska i in., 2021).

Prężność rodzinna może ponadto służyć jako czynnik ochronny, który prowadzi do zmniejszenia problemów z zachowaniem i ze zdrowiem psychicznym (Song i in., 2021). Czynnik ten ma również istotne znaczenie dla oceny satysfakcji z małżeństwa (Gagat-Matuła, 2022). Rodzice o większym poziomie prężności pozytywnie wpływają na sytuację edukacyjną dziecka, a w szczególności jego funkcjonowanie w roli ucznia (Amatea i in., 2006). Analizy dokonane przez Ivelisse Fernandez wraz z zespołem potwierdzają oddziaływanie prężności rodziców na zachowanie dziecka, jego funkcjonowanie w roli ucznia, problemy emocjonalne i behawioralne, poczucie własnej wartości, osiągnięcia, a także budowanie pozytywnych relacji rówieśniczych (Fernandez i in., 2013).

W dobie przemian dotyczących funkcjonowania współczesnej rodziny charakterystyczne jest przechodzenie od roli ojca dyscyplinującego do roli ojca uczestniczącego. Odejście od tradycyjnego modelu rodziny w stronę modelu

nowoczesnego wiąże się z przekonaniem o konieczności angażowania się ojca w opiekę nad dzieckiem (Szyszka, 2018). Mężczyźni przyjmujący nowoczesny model rodziny traktują podział ról jako efekt negocjacji, uzgodnienia między partnerami. Coraz częściej ojcowie otwarcie mówią o swoich uczuciach wobec dziecka: o bezwarunkowej miłości, czułości, wzruszeniu, co także odpowiada nowej instytucji ojcostwa (Dzwonkowska-Godula, 2011).

Ojcowie dzieci z ASD są słabo reprezentowani w badaniach, jak też praktyce terapeutycznej. Jednakże należy podkreślić, że posiadają oni unikalne style interakcji, które wnoszą istotny wkład w rozwój dziecka. Badacze podkreślają konieczność zwiększenia zaangażowania ojca w proces terapeutyczny, co może prowadzić do poprawy efektów oddziaływań, a także przynieść korzyści dla rodzin w postaci redukcji stresu i wzmocnienia mechanizmów radzenia sobie (Flippin i Crais, 2011).

Metoda

W kontekście trudności w funkcjonowaniu rodziny związanych zarówno z samopoczuciem i emocjami rodziców, jak i zachowaniem dziecka w czasie pandemii bardzo ważne stają się zasoby osobiste członków rodziny, w szczególności prężność. Celem badań było poznanie poziomu i wymiarów resilience ojców dzieci z ASD w pandemii COVID-19, a także wychwycenie związków między zmiennymi socjodemograficznymi a prężnością ojców. Sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jaki jest poziom prężności i jej wymiary wśród ojców dzieci z ASD w okresie pandemii COVID-19?
2. Jakie są zależności między zmiennymi socjodemograficznymi a prężnością ojców dzieci z ASD?

Badania miały charakter eksploracyjny, dlatego nie postawiono hipotez.

Badania przeprowadzono w 2020 i 2021 roku w Specjalistycznej Poradni dla Osób z Autyzmem Dziecięcym w Leżajsku. Uczestniczyło w nich 32 ojców dzieci z ASD. W Polsce był to okres pandemii COVID-19 i restrykcji z nią związanych (między innymi izolacja), więc dostęp do badanej grupy był znacznie ograniczony. Mężczyźni otrzymali kwestionariusz ankiety wraz z instrukcją, jak odpowiadać na zawarte w niej pytania, oraz prośbą o jej wypełnienie i zwrócenie w wyznaczonym terminie. Badani zostali zapewnieni o anonimowości i wyłącznie naukowym charakterze badań, na których przeprowadzenie uzyskano zgodę odpowiedniej komisji bioetycznej.

W badaniach wykorzystano kwestionariusz ankiety, w której zawarte były pytania socjodemograficzne i Resilience Scale (SPP-25) autorstwa Ogińskiej-Bulik i Juczyńskiego. Skala zawiera 25 twierdzeń i mierzy ogólny wskaźnik prężności oraz pięć czynników składających się na jej strukturę. Badany dokonuje oceny stopnia, w jakim dane twierdzenie odnosi się do jego osoby, na pięciostopniowej skali Likerta (od 0 – zdecydowanie nie, do 4 – zdecydowanie tak). Uzyskany surowy wynik liczbowy (zarówno dla wskaźnika ogólnego, jak i poszczególnych czynników) przeliczany jest zgodnie z kluczem diagnostycznym na normy stenowe. Skala SPP-25 charakteryzuje się dobrą rzetelnością dla całości skali (alfa Cronbacha 0,85), a wskaźniki rzetelności wyodrębnionych pięciu podskal mieszczą się w przedziale 0,67–0,75 (Ogińska-Bulik i Juczyński, 2008).

Wyniki

Z analizy wyłączono kwestionariusze wypełnione niekompletnie. Analizy statystyczne przeprowadzono przy użyciu programu IBM SPSS Statistics 28.0, za pomocą którego obliczone zostały podstawowe miary statystyki opisowej. Chcąc ustalić związki między prężnością i jej wymiarami a zmiennymi socjodemograficznymi wyrażonymi na skali ilościowej bądź porządkowej, przeprowadzono analizę korelacji *rho* Spearmana. Jako poziom istotności przyjęto $\alpha = 0,05$.

W tabeli 1 zaprezentowano podstawowe statystyki opisowe dla analizowanych wymiarów prężności u ojców dzieci z ASD.

Tabela 1
Statystyki opisowe dla wymiarów prężności ojców dzieci z ASD

Ojcowie dzieci z ASD	M	SD
Prężność	68,33	9,35
Wytrwałość i determinacja w działaniu	12,98	2,10
Otwartość na nowe doświadczenia i poczucie humoru	11,62	2,53
Kompetencje osobiste do radzenia sobie i tolerancja negatywnych emocji	11,33	2,64
Tolerancja na niepowodzenia i traktowanie życia jako wyzwania	11,51	1,81
Optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach	13,90	2,72

Przeprowadzona analiza wyników uzyskanych w pomiarze prężności u badanych ojców dzieci z ASD wskazuje, że kształtuje się ona na średnim poziomie. Odpowiada górnej granicy 5. stena (według norm dla skali SPP-25). Uwzględniając poszczególne czynniki prężności, należy zwrócić uwagę na to, że badani ojcowie dzieci z ASD uzyskali wyższe nasilenie czynnika: optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach. Badania wskazują, że mężczyźni są odporni na przeciwności losu, pomimo wyzwań wychowania dziecka z ASD w trudnym okresie, jakim była pandemia.

W celu ustalenia związku między wiekiem, miejscem zamieszkania, wykształceniem ojca, wiekiem dziecka, warunkami materialnymi oraz liczbą dzieci w rodzinie a poziomem prężności u ojców przeprowadzono analizę korelacji *rho* Spearmana.

W tabeli 2 zaprezentowano wyniki analizy korelacji między zmiennymi socjodemograficznymi a prężnością i jej wymiarami. Analiza wykazała słaby i dodatni związek między wiekiem ojca a otwartością na nowe doświadczenia i tolerancją na niepowodzenia, a także umiarkowany i dodatni między wiekiem ojca a jego kompetencjami osobistymi. Oznacza to, że im starsi byli badani ojcowie, tym wyższy przejawiali poziom otwartości na doświadczenia, tolerancji na niepowodzenia oraz kompetencji osobistych. Miejsce zamieszkania korelowało dodatnio i umiarkowanie, a wykształcenie silnie i dodatnio z optymistycznym nastawieniem do życia – im większa była miejscowość zamieszkania ojca i im wyższe miał wykształcenie, tym wyższy był jego poziom optymistycznego nastawienia do życia i zdolności mobilizowania się w trudnych sytuacjach. Ocena warunków materialnych była słabo i ujemnie skorelowana z wytrwałością i determinacją w działaniu oraz optymistycznym nastawieniem do życia. Im lepsza była ocena warunków materialnych, tym niższy był poziom wytrwałości i determinacji w działaniu oraz optymistycznego nastawienia do życia. Wiek dziecka korelował słabo i ujemnie z optymistycznym nastawieniem do życia ojca. Liczba dzieci w rodzinie nie była związana z poziomem prężności ojca.

Tabela 2

Korelacje Spearmana między zmiennymi socjodemograficznymi a wymiarami prężności ojców dzieci z ASD

	Wiek ojca	Miejsce zamieszkania	Wykształcenie ojca	Warunki materialne	Wiek dziecka	Dzieci w rodzinie
Prężność	0,19	0,09	0,10	-0,11	0,07	-0,11
Wytrwałość i determinacja w działaniu	0,03	0,05	0,06	-0,23*	0,05	-0,13
Otwartość na nowe doświadczenia i poczucie humoru	0,24*	0,00	-0,02	-0,01	0,06	-0,19
Kompetencje osobiste do radzenia sobie i tolerancja negatywnych emocji	0,36**	-0,05	-0,19	0,11	0,17	-0,19
Tolerancja na niepowodzenia i traktowanie życia jako wyzwania	0,22*	0,08	0,01	-0,10	0,19	0,18
Optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach	-0,16	0,32**	0,52**	-0,23*	-0,28**	0,11

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Dyskusja

Badani ojcowie wychowujący dziecko z ASD w okresie pandemii COVID-19 uzyskali średni, optymalny dla konstruktywnego funkcjonowania psychospołecznego, poziom prężności (5 sten). Postrzegają oni aktualną rzeczywistość pandemiczną i wychowanie dziecka z ASD w kategoriach wyzwania i są przekonani o własnych kompetencjach do podołania trudnościom związanym z wychowaniem dziecka z ASD nawet w tak trudnym okresie jak pandemia. Prężność, traktowana jako właściwość osobowości, chroni równowagę psychiczną, zmniejsza prawdopodobieństwo wystąpienia u ojców objawów nieprzystosowania i wypalenia sił w związku z wychowaniem dziecka z ASD. Poziom prężności badanych pokazuje ich jako ludzi zdolnych do elastycznego reagowania na zmieniające się perspektywy edukacji i terapii dziecka związane

z wystąpieniem pandemii, czasową izolacją, edukacją zdalną i trudnościami w dostępie do specjalistycznych usług.

Uzyskane wyniki częściowo potwierdzają badania Kelsey Friesen i współtwórców (2021) prowadzone w trakcie pandemii COVID-19 wśród opiekunów dzieci z ASD. Umiarkowaną prężność uzyskało 32,6% badanych (druga pod względem wielkości grupa), niską prężność 48,9% badanych, a wysoką prężność tylko 18,5%. Badania ukazują, że poziom ten nie uległ znacznej zmianie (od okresu przed pandemią) i jest umiarkowany w dużej grupie badanych, co pozwala wierzyć, że rodzice posiadają wewnętrzną siłę, aby pokonywać przeciwności losu (Friesen i in., 2021). Podobne wyniki i wnioski ukazują badania prowadzone przez Gagat-Matułę, z których wynika, że zarówno matki, jak i ojcowie dzieci z ASD osiągnęli przeciętny poziom prężności, optymalny dla konstruktywnego przystosowania w trakcie pandemii COVID-19 (5–6 stenów). Małżonkowie postrzegają obecną rzeczywistość związaną z pandemią i wychowywaniem dziecka z ASD w kategoriach wyzwania i są przekonani o własnych kompetencjach do radzenia sobie z trudnościami wynikłymi z tych okoliczności (Gagat-Matuła, 2022). Badania prowadzone przez Vicki Bitsikę i innych (2013) wskazują na niższy poziom resilience u ojców dzieci z ASD w porównaniu z populacją ogólną. Należy też zauważyć, że wyższy poziom resilience wiązał się z niższym poziomem lęku i depresji. Autorzy podkreślają, że bez względu na to, jak bardzo zestresowani mogą być rodzice dzieci z ASD, ich zdolność do sprostanania emocjonalnym i fizycznym wymaganiom związanym z wychowywaniem dziecka będzie przynajmniej częściowo determinowana przez ich prężność. Kolejno analizy Corneliu Bolboceana i innych (2022) pozwoliły ustalić, że resilience było istotnym predyktorem jakości relacji rodzic–dziecko w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badań prowadzonych przez Beth S. Russell i zespół, którzy badali znaczenie resilience rodziców dla ochrony ich zdrowia psychicznego oraz relację rodzic–dziecko podczas pandemii COVID-19, wskazują na istotne związki między resilience a stresem rodzica lub postrzeganym przez niego stresem dziecka, które to stany mogą prowadzić do obciążenia opiekuna, a następnie jego depresji i pogorszenia jakości relacji rodzic–dziecko. Ten zestaw powiązań między depresją a oboma aspektami rodzicielstwa był znacząco silniejszy w przypadku mężczyzn (Russell i in., 2022).

Podobnie badania (Jardenil i Madrigal, 2022) prowadzone w perspektywie jakościowej wykazały, że podczas pandemii prężność ojców dzieci z ASD pozwalała im dostrzegać potrzeby potomków, przetrwać trudności, które się wtedy piętrzyły, i stawiać czoła wyzwaniom tego okresu. Ojcowie dbali o zaspokajanie

potrzeb swoich dzieci, byli innowacyjni w przełamywaniu barier komunikacyjnych, znajdowali pozytywne doświadczenia w pandemii, wśród których było zwiększenie ilości czasu spędzonego z rodziną (Jardenil i Madrigal, 2022).

Przedstawione wyniki stanowią próbę odpowiedzi na postawione pytania badawcze i dostarczają jedynie ograniczonego zakresu wiedzy na temat prężności. W przyszłości warto byłoby przyjrzeć się czynnikom, które wpływają na poziom tej zmiennej, i zbadać ją poza okresem pandemii. Wyniki warto porównać z podobnymi badaniami w populacji ojców dzieci o neurotypowym rozwoju.

Bibliografia

- Amatea, E.S., Smith-Adcock, S. i Villares, E. (2006). From Family Deficit to Family Strength: Viewing Families' Contributions to Children's Learning from a Family Resilience Perspective. *Professional School Counseling*, 9(3), 177–189. DOI: 10.5330/prsc.9.3.43751461038m4m68.
- Bitsika, V., Sharpley, C.F. i Bell, R. (2013). The Buffering Effect of Resilience upon Stress, Anxiety and Depression in Parents of a Child with an Autism Spectrum Disorder. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 25(5), 533–543. DOI: 10.1007/s10882-013-9333-5.
- Boczowska, M.A. (2019). Pojęcie resilience w ujęciu tradycyjnym i współczesnym. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 38(4), 125–141. DOI: 10.17951/lrp.2019.38.4.125-141.
- Bolbocean, C., Rhidenour, K.B., McCormack, M., Suter, B. i Holder, J. L. (2022). Resilience, and Positive Parenting in Parents of Children with Syndromic Autism and Intellectual Disability. Evidence from the Impact of the COVID-19 Pandemic on Family's Quality of Life and Parent–Child Relationships. *Autism Research*, 15(12), 2381–2398. DOI: 10.1002/aur.2825.
- Botenberg, S., Zanatta, A., Moerman, F., Schaubroeck, S., Siew, J., De Schryver, M. i Roeyers, H. (2022). The Impact of COVID-19 Measures on Parent-reported Restricted and Repetitive Behaviours in Pre-school Children with Autism. *Heliyon*, 8(6), e09727. DOI: 10.1016/j.heliyon.2022.e09727.
- Boulter, C., Freeston, M., South, M. i Rodgers, J. (2014). Intolerance of Uncertainty as a Framework for Understanding Anxiety in Children and Adolescents with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(6), 1391–1402. DOI: 10.1007/s10803-013-2001-x.
- Buchnat, M. i Wojciechowska, A. (2021). Opinie nauczycielek i nauczycieli wobec edukacji zdalnej dzieci ze spektrum autyzmu w czasie pandemii COVID-19. *Niepelnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, 43, 65–76.

- Cudak, H. i Cudak, S. (2021). *Spoleczne i emocjonalne funkcjonowanie współczesnej rodziny*. Warszawa: Elipsa.
- Dymecka, J. (2021). Psychosocial Effects of the COVID-19 Pandemic. *Neuropsychiatria i Neuropsychologia*, 16(1–2), 1–10. DOI: 10.5114/nan.2021.108030.
- Dzwonkowska-Godula, K. (2011). Ojcostwo jako instytucja i doświadczenie w świetle wypowiedzi młodych wykształconych ojców. *Acta Universitatis Lodzianensis*, 39, 111–127.
- Eales, L., Ferguson, G.M., Gillespie, S., Smoyer, S. i Carlson, S. (2021). Supplemental Material for Family Resilience and Psychological Distress in the COVID-19 Pandemic: A Mixed Methods Study. *Developmental Psychology*, 57(10), 1563–1581. DOI: 10.1037/dev0001221.supp.
- Fernandez, I.T., Schwartz, J.P., Chun, H. i Dickson, G. (2013). Family Resilience and Parenting. W: D.S. Becvar (red.), *Handbook of Family Resilience* (s. 119–136). New York: Springer. DOI: 10.1007/978-1-4614-3917-2_8.
- Flippin, M. i Crais, E.R. (2011). The Need for More Effective Father Involvement in Early Autism Intervention. *Journal of Early Intervention*, 33(1): 24–50. DOI: 10.1177/1053815111400415.
- Friesen, K.A., Weiss, J.A., Howe, S.J., Kerns, C.M. i McMorris, C.A. (2022). Mental Health and Resilient Coping in Caregivers of Autistic Individuals during the COVID-19 Pandemic: Findings from the Families Facing COVID Study. *J. Autism Dev. Disord.*, 52(7), 3027–3037. DOI: 10.1007/s10803-021-05177-4.
- Gagat-Matuła, A. (2022). Resilience and Coping with Stress and Marital Satisfaction of the Parents of Children with ASD during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12372. DOI: 10.3390/ijerph191912372.
- Henry, C.S., Sheffield Morris, A. i Harrist, A.W. (2015). Family Resilience: Moving into the Third Wave. *Family Relations*, 64(1), 22–43. DOI: 10.1111/fare.12106.
- Herbell, K., Breitenstein, S.M., Melnyk, B.M. i Guo, J. (2020). Family Resilience and Flourishment: Well-being among Children with Mental, Emotional, and Behavioral Disorders. *Research in Nursing & Health*, 43(5), 465–477. DOI: 10.1002/nur.22066.
- Hodgson, A.R., Freeston, M.H., Honey, E. i Rodgers, J. (2017). Facing the Unknown: Intolerance of Uncertainty in Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(2), 336–344. DOI: 10.1111/jar.12245.
- ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics Version (2022). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/437815624>.
- Jardenil, S.T. i Madrigal, D.V. (2022). Paternal Resilience in Time of Pandemic: A Phenomenological Inquiry on the Experiences of Fathers of Children with Autism. *Recoletos Multidisciplinary Research Journal*, 10(1), 25–38. DOI: 10.32871/rmrj2210.01.02.

- Kaur, R., Boobna, T. i Kallingal, P. (2022). Effect of COVID-19 Lockdown on Indian Children with Autism. *Research in Developmental Disabilities, 125*, 104230. DOI: 10.1016/j.ridd.2022.104230.
- Kocejko, M. (2021). Sytuacja dzieci z niepełnosprawnościami w czasie pandemii COVID-19 – analiza intersekcyjna. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka, 20(2)*, 76–91.
- Lew-Koralewicz, A. (2022). Psychosocial Functioning and the Educational Experiences of Students with ASD during the COVID-19 Pandemic in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(15)*, 9468. DOI: 10.3390/ijerph19159468.
- Masten, A.S. i Monn, A.R. (2015). Child and Family Resilience: A Call for Integrated Science, Practice, and Professional Training. *Family Relations, 64(1)*, 5–21. DOI: 10.1111/fare.12103.
- Mumbardó-Adam, C., Barnet-López, S. i Balboni, G. (2021). How Have Youth with Autism Spectrum Disorder Managed Quarantine Derived from COVID-19 Pandemic? An Approach to Families Perspectives. *Research in Developmental Disabilities, 110*(January). DOI: 10.1016/j.ridd.2021.103860.
- Ogińska-Bulik, N. i Juczyński, Z. (2008). Skala pomiaru prężności–SPP-25. *Nowiny Psychologiczne, 3*, 39–56.
- Osekowska, E. (2021). Sytuacja pandemii a dostęp do edukacji ucznia ze spektrum autyzmu. *Homo et Societas, 6*, 109–119. DOI: 10.4467/25436104HS.21.003.15281.
- Pachowicz, M. (2020). Edukacja i terapia osób z niepełnosprawnością w czasie pandemii COVID-19 na przykładzie Ośrodka Rewalidacyjno-Edukacyjno-Wychowawczego. *Parežia. Czasopismo Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN, 2(14)*, 106–120. DOI: 10.15290/parezia.2020.14.09.
- Peltz, J.S., Crasta, D., Daks, J.S. i Rogge, R.D. (2021). Shocks to the System: The Influence of COVID-19–related Stressors on Coparental and Family Functioning. *Developmental Psychology, 57(10)*, 1693–1707. DOI: 10.1037/dev0001206.
- Pfefferbaum, B. i North, C.S. (2020). Mental Health and the COVID-19 Pandemic. *New England Journal of Medicine, 383(6)*, 510–512. DOI: 10.1056/NEJMp2008017.
- Pokhrel, S. i Chhetri, R. (2021). A Literature Review on Impact of COVID-19 Pandemic on Teaching and Learning. *Higher Education for the Future, 8(1)*, 133–141. DOI: 10.1177/2347631120983481.
- Russell, B.S., Tomkunas, A.J., Hutchison, M., Tambling, R.R. i Horton, A.L. (2022). The Protective Role of Parent Resilience on Mental Health and the Parent–Child Relationship During COVID-19. *Child Psychiatry & Human Development, 53(1)*, 183–196. DOI: 10.1007/s10578-021-01243-1.
- Sikorska, I., Adamczyk-Banach, M. i Polak, M. (2021). Odporni rodzice – odporne dzieci. Jak zasoby psychiczne rodziny wpływają na odporność psychiczną dziecka.

- Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 16(2(60)), 101–117. DOI: 10.35765/eetp.2021.1660.08.
- Sokół-Szawłowska, M. (2020). Wpływ kwarantanny na zdrowie psychiczne podczas pandemii COVID-19. *Psychiatria*, 18(1), 57–62. DOI: 10.5603/PSYCH.a2020.0046.
- Song, J., Fogarty, K., Suk, R. i Gillen, M. (2021). Behavioral and Mental Health Problems in Adolescents with ADHD: Exploring the Role of Family Resilience. *Journal of Affective Disorders*, 294, 450–458. DOI: 10.1016/j.jad.2021.07.073.
- Stadheim, J., Johns, A., Mitchell, M., Smith, C.J., Braden, B.B. i Matthews, N.L. (2022). A Qualitative Examination of the Impact of the COVID-19 Pandemic on Children and Adolescents with Autism and Their Parents. *Research in Developmental Disabilities*, 125, 104232. DOI: 10.1016/j.ridd.2022.104232.
- Szyska, M. (2018). Małżeństwo, rodzina, ojcostwo – tendencje przemian. *Roczniki Nauk Społecznych*, 10(46)(2), 7–27. DOI: 10.18290/rns.2018.46.2-1.
- Tokatly Latzer, I., Leitner, Y. i Karnieli-Miller, O. (2021). Core Experiences of Parents of Children with Autism during the COVID-19 Pandemic Lockdown. *Autism*, 25(4), 1047–1059. DOI: 10.1177/1362361320984317.
- Ungar, M. (2016). Varied Patterns of Family Resilience in Challenging Contexts. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42(1), 19–31. DOI: 10.1111/jmft.12124.
- Vasa, R.A., Singh, V., Hologue, C., Kalb, L.G., Jang, Y. i Keefer, A. (2021). Psychiatric Problems during the COVID-19 Pandemic in Children with Autism Spectrum Disorder. *Autism Research*, 14(10), 2113–2119. DOI: 10.1002/aur.2574.
- Wigham, S., Rodgers, J., South, M., McConachie, H. i Freeston, M. (2015). The Interplay Between Sensory Processing Abnormalities, Intolerance of Uncertainty, Anxiety and Restricted and Repetitive Behaviours in Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(4), 943–952. DOI: 10.1007/s10803-014-2248-x.